

Europa
Ctrl+Alt+Del

Europa
Ctrl+Alt+Del

Een historisch perspectief

Howard Gomulka

Colofon

Schrijver: Howard Gomulka

Coverontwerp: Perdixbook & freepik.com

Website: <https://perdixteam.wixsite.com/perdix>

ISBN: 978-94-021-6169-4

© **Perdixbook** / János Harcos 2017

Inhoudsopgave

Inleiding	5
1 Het Babylon-complex	11
2 Paradox van de Eenheid	47
3 Ideologie van de Eenheid	72
4 Economie van de Eenheid.....	90
5 Dictatuur van de Eenheid.....	137
6 Eenheid door Angst	185
7 Steunpilaren van de Eenheid.....	201
8 De Kracht van het Particularisme.....	209
9 Verzet tegen de Eenheid.....	228
Conclusie	249

Inleiding

*“Ik zal je straffen, hoogmoedige stad
– spreekt de Heer, de God van de hemelse machten –
de dag dat ik je straf, is nu gekomen”*

Jeremia 50:31

Volgens de Bijbel werd de aarde na de Zondvloed bevolkt door de nakomelingen van Noah. Op hem en zijn geslacht had God al zijn hoop gevestigd om de aarde eindelijk te kunnen bevolken met goede mensen. Maar één van Noah's nakomelingen was Nimrod. Deze kreeg het idee alle mensen te verenigen, zodat hij over hen kon heersen, en hij haalde hen over een stad te bouwen met een toren zo hoog als de hemel. Voordat de toren voltooid was, greep God woedend in en zorgde dat de mensen verschillende talen gingen spreken, waardoor ze elkaar niet meer konden verstaan en het project stil kwam te liggen. Gefrustreerd en verward gingen ze in verschillende groepen uiteen en verspreidden zich over de gehele aarde.

Zo beschrijft het Bijbelboek Genesis het ontstaan van de verschillende volkeren. Ondanks deze goddelijke waarschuwing, bleven de heersers van Babylon proberen veel van de volkeren in het Nabije Oosten onder hun leiding te verenigen. De profeet Jeremia waarschuwde het Joodse volk dat het door zijn eigen leiders aan Babylon zou worden uitgeleverd en dat ze een periode van grote onderdrukking tegemoet zouden gaan, als ze niet tegen Babylon en zijn handlangers in verweer zouden komen: “Dood de zaaiers van Babel, roei de maaiers in de oogsttijd uit. Door het moordend geweld vlucht ieder naar zijn eigen volk, keert ieder naar zijn eigen land terug.” (Jeremia 50:16) Het mocht niet baten.

Jeremia zag zijn eigen voorspelling uitkomen en zijn stad, zijn land en zijn volk ten onder gaan.

Duizenden jaren later is deze boodschap nog altijd actueel. Niet geïnformeerd over de gevaren van grootschalig bestuur, geloven hedendaagse burgers dat globalisering en het ontstaan van een wereldregering tekenen van vooruitgang zijn. Ze realiseren zich niet dat unificatie en centralisme zo oud zijn als de mensheid zelf, en dat Europa haar succes juist te danken heeft aan diegenen onder onze voorouders die zich tegen eenwording hebben verzet.

Onze politieke leiders doen het voorkomen alsof 'Europa' en 'Europese Unie' hetzelfde betekenen. Wie geen voorstander is van de Unie, wordt steevast afgeschilderd als een tegenstander van Europa. De enkeling die waarschuwt voor een regeringsvorm waar we spoedig geen grip meer op zullen hebben, is automatisch een 'populist', en zijn aanhangers zogenaamd blind voor de eisen van deze tijd. Jeremia werd vanwege zijn uitspraken door de Joodse autoriteiten herhaaldelijk gevangen gezet, en zijn boeken werden verbrand. De boodschap is onontkoombaar: tegenstanders van de eenheid zijn gevaarlijke en domme misantropen. Waarom wordt elke vorm van kritiek op eenwording als politiek vergif gezien? Is het omdat de politieke leiders persoonlijk belang hebben bij eenwording? Machtsoverdracht naar een centrale regering maakt hun positie immers zo goed als onaantastbaar. Unievorming is ook in het verleden altijd een instrument geweest van onderdrukking – en een oorzaak van oorlogen.

De propaganda wil ons het tegenovergestelde doen geloven. In de politiek, de kunsten en de media, ja zelfs in onze klaslokalen wordt voortdurend verteld dat de eenheid Europa stabiliteit, vrede, welvaart en vrijheid heeft gebracht.

Nooit wordt erover gerept dat de kracht van Europa juist altijd heeft gescholen in haar verscheidenheid, en in de competitie tussen haar nationale staten, en dat alle grote rijken uit de geschiedenis kort na het bereiken van hun grootste omvang aan bestuurlijke en economische overbelasting ten onder zijn gegaan.

Dit boek brengt daar verandering in. Het onderzoekt de vele eenwordingspogingen die er in de loop der eeuwen in Europa zijn geweest. Het vertelt hoe onafhankelijke politieke en culturele gemeenschappen steeds worden samengevoegd en onder vreemd bestuur worden gebracht – het verhaal van het ontstaan en de ondergang van unies en federaties.

Het proces en de gevolgen zijn steeds hetzelfde. De vorm van het proces is steeds anders. De betrokken gemeenschap kan een moderne nationale staat zijn, of een middeleeuwse stadstaat, een Griekse polis, alsook een handelskolonie die in de negentiende eeuw verandert in een exploitatiekolonie. Het verbond kan de vorm krijgen van een oligarchisch geleide unie of van een autocratisch bestuurd wereldrijk. Ook de aanwezigheid van een hoofdstad is geen vast kenmerk. Het Perzische hof, bijvoorbeeld, pendelde voortdurend tussen Susa, Babylon, Ecbatana, Pasargadae en Persepolis. De Duitse koningen en keizers verplaatsten zich van stad naar stad en van paleis naar paleis zonder ooit een vaste residentie te vinden. De Inca-vorsten verbleven slechts op tijdelijke basis in Cuzco of andere plaatsen. De Bourgondische imperialist Karel de Stoute trok nog heen en weer tussen Dijon, Brugge, Lille en Den Haag, de Franse koning François I tussen Amboise, Blois, Chambord, Fontainebleau, het Louvre en St.Germain, de Spaanse vorsten Ferdinand en Isabella tussen Burgos, Sevilla, Toledo en Valladolid. Keizer Karel V refereerde in zijn afscheidsrede zelf aan de vele reizen die hij langs alle hoofdsteden van het Habsburgse rijk had ondernomen. Zijn zoon Filips II, die

vanuit het Escorial nabij Madrid een wereldrijk wilde regeren, was een uitzondering. Het mobiele leiderschap van deze en andere heersers, zoals Karel de Grote of Napoleon I, maakte het centrale gezag niet minder sterk, slechts ongrijpbaarder. (1)

Dit boek laat zien hoe Europa gevormd is door de eeuwenlange strijd tegen eenwording en centralisatie. De gehele westerse geschiedschrijving begint niet voor niets met het relaas over deze eeuwigdurende tweestrijd tussen kleinschalig en grootschalig bestuur, namelijk het verslag van Herodotos van Halikarnassos (485-420 v.C.) over de onafhankelijkheidsstrijd van de Griekse stadstaten en hun verzet tegen inlijving bij het Perzische rijk.

Door te kijken naar deze en honderden andere voorbeelden uit de gehele geschiedenis kunnen we de constanten van het eenwordingsproces in kaart brengen en een analyse maken van de effecten die eenwording heeft op het gebied van veiligheid, democratie en welvaart – ongeacht welke naam of vorm men aan die eenheid geeft. Daarbij zal duidelijk worden dat de positieve verwachtingen zoals die door de meeste hedendaagse politici worden uitgesproken, door ervaringen uit het verleden in elk geval niet worden bevestigd. Tenslotte bieden de laatste hoofdstukken een nieuw perspectief op nationalisme als Europese verbindende kracht. (2)

Met het aantreden van Donald Trump als president van de Verenigde Staten en het uittreden van Groot-Brittannië uit de Europese Unie, is er voor het eerst sinds de Tweede Wereldoorlog een einde gekomen aan de vanzelfsprekendheid van eenwording en globalisering. Uiteindelijk zal blijken dat het geloof in de eenheid niets meer is dan een *damnosa heritas* – een vervloekte erfenis. Dit is het moment waarop – zoals in het verleden steeds is gebeurd – het centraliserend gezag gaat vallen.

“Vlucht uit Babel, red het vege lijf, ontloop de straf voor Babels schuld. Dit is het tijdstip dat de Heer zich wreekt, de stad krijgt haar verdiende loon. Babel was een gouden beker in de hand van de Heer, een beker die de hele wereld dronken voerde. Alle volken dronken van de wijn, daardoor zijn ze zo waanzinnig. Plotseling valt Babel, hef een klaaglied aan! Haar balsem die haar pijn verlicht, misschien geneest ze nog. Maar de artsen zeggen: We hebben geprobeerd haar te genezen, ze was niet te redden. Laat haar achter, wij gaan terug naar ons eigen land. Deze straf gaat elke aardse maat te boven, dit vonnis reikt tot aan de wolken.”

(Jeremia 51:6-9)

Noten:

- 1 - Liverani 563 – Waters 18.1 – Wiegrefe & Pieper 44 - Eugenio 145
- 2 - Waltz 68, 88-99 – Bosworth 23

Jaartallen worden steeds dan gegeven, wanneer dit nuttig is om de oriëntatie te vergemakkelijken. Om die reden is er ook gekozen voor moderne geografische benamingen, ook als de gebruikte namen in die tijd niet bekend waren.

Citaten in de Nederlandse, Duitse of Engelse taal worden steeds gegeven in de taal waarin ze in de bron worden aangetroffen, bij andere talen wordt een vertaling gehanteerd.

De bronvermelding geschiedt steeds in volgorde, maar met zo min mogelijk herhaling. Bij e-boeken wordt verwezen naar hoofdstukken, bij gedrukte boeken is er een paginaverwijzing. Een overzicht van de gebruikte literatuur vindt u achterin.

1 Het Babylon-complex

“Lure the enemy with a small advantage.”

Sun Tzu

Mensen zijn eenvoudig voor de gek te houden. Hoe groter de groep is, waarin ze zich bevinden, hoe gemakkelijker het is om ze iets onwaars te doen geloven. Zo ook in de politiek. Machthebbers en aspirant-leiders zullen altijd proberen de massa te overtuigen door het maken van nietszeggende beloften die nooit nageleefd gaan worden. Het enige waar het hen om gaat, is concentratie van macht – het volk schiet er niets mee op. Alle mooie woorden over de zogenaamde vooruitgang en economische bloei die zullen plaatsvinden wanneer de eigen staat op gaat in een unie, blijken loze beloften. Zo offeren miljoenen uit onwetendheid hun eigen belangen op aan die van enkele machthebbers. En zoals in iedere situatie waarbij meerdere belanghebbenden deelnemen aan een *mad scramble* voor het grootst mogelijke gewin, zijn er ook in politiek verband altijd landen en regeringen die de leiding naar zich toetrekken. Daarbij worden geen middelen gespaard: de Frans-Duitse oorlog van 1870 bijvoorbeeld kwam de Pruisische minister-president Otto von Bismarck zeer gelegen. Jarenlang had hij tevergeefs met de Zuid-Duitse staten over aansluiting onderhandeld, toen de oorlog alles in een stroomversnelling bracht. Na de Duitse bliksemoverwinning wist Bismarck de Zuid-Duitse staten gemakkelijk tot toetreding over te halen, met de belofte dat ze binnen de kaders van het rijk soeverein zouden blijven. Daarom mocht de Pruisische koning Wilhelm I zich ook niet keizer van Duitsland gaan noemen, maar slechts

‘Duits keizer’, zodat Bismarck het rijk kon presenteren als een “*Bündnis der Fürsten und Freien Städte*”. (1) Unionistische kringen mopperden over de concessies die Bismarck aan het particularisme van de deelstaten scheen te doen. Alle garanties voor behoud van autonomie en inspraak zouden echter al spoedig volkomen betekenisloos blijken. De hegemonie van Berlijn in het Duitse keizerrijk was het duidelijkst zichtbaar in de Bondsraad, waar een meerderheid van kleine deelstaten werd overstemd door een kleine groep grote deelstaten, Pruisen voorop. Pruisen had in zijn eentje al voldoende stemmen om elke wet te blokkeren. Bovendien was de rijkskanselier altijd de Pruisische minister-president. Deze gaf Pruisische ambtenaren voorrang bij benoemingen op hoge posten in het rijksbestuur. Ook de door Bismarck opgerichte zogenaamd federatieve Staatsraad was niet meer dan een dekmantel voor de macht van Berlijn. De opvolger van Wilhelm I hoefde niet meer zo voorzichtig te zijn als zijn voorganger. Keizer Wilhelm II verklaarde dat het Duitse Rijk ertoe geroepen was de erfenis van het Romeinse Rijk voort te zetten. (2) Later zag Adolf Hitler in dit proces een voorbeeld voor zijn eigen machtspolitiek. In *Mein Kampf* uit 1924 blikte hij tevreden op deze episode uit de Duitse geschiedenis terug:

“Die Bildung des Reiches ist nicht erfolgt auf Grund des freien Willens oder gleichen Zutuns der Einzelstaaten, sondern durch die Auswirkung der Hegemonie eines Staates unter ihnen: Preußens. ... Allerdings ging Bismarck dabei nicht von dem Grundsatz aus, ... von den Einzelstaaten nur abzuverlangen, was das Reich unbedingt brauchte. ... Er hoffte auf die langsam ausgleichende Wirkung der Zeit und auf den Druck der Entwicklung an sich, der er auf die Dauer mehr Kraft zutraute als einem Versuch, die augenblicklichen Widerstände der einzelnen Staaten sofort zu brechen. ... Denn in Wirklichkeit ist die Souveränität des Reiches dauernd auf Kosten der

Souveränität der einzelnen Staaten gestiegen. Die Zeit hat erfüllt, was Bismarck sich von ihr erhoffte." (3)

De conferentie van 11 minister-presidenten van de Duitse deelstaten die op 23 mei 1949 bijeen kwam, beschouwde het voorstel van de 73-jarige Adenauer voor een Duitse grondwet als gevaar – vanwege de sterke centralistische tendensen ervan – en verklaarden dat zij er enkel vanwege de druk van de bezettingsmachten, en slechts voorlopig mee in zouden stemmen. In de praktijk bleek de federalistische structuur inderdaad een wassen neus en werd de ambtelijke onderschikking onder Bonn (later Berlijn) een permanente realiteit. Adenauer leidde dit Duitsland ook naar een Europese integratie en maakte zo de weg vrij voor de huidige dominantie van Berlijn in Europa. (4)

De grootste voorstander van Europese samenwerking is altijd de hoofdstad die politiek en economisch de meest dominante positie inneemt. De afgelopen honderdvijftig jaar is dit Berlijn geweest. Daarvóór was het Parijs, dáárvoor Wenen en Madrid, en nog weer eerder was het Rome. Al deze machtscentra hebben altijd kunnen rekenen op bondgenoten onder de Europese politici, die allemaal beweren in één of ander permanent samenwerkingsverband te geloven. De geschiedenis heeft aangetoond dat dergelijke samenwerkingsverbanden tussen staten na verloop van tijd vanzelf tot een unie leiden, waarin het gezag geleidelijk overgaat van de lidstaten naar een nieuw machtscentrum. In dit hoofdstuk zal aan de hand van historische voorbeelden duidelijk worden gemaakt dat de Unie niet hetzelfde is als Europa, en dat het proces van eenwording vrijwel nooit een weerspiegeling is van de wil van de bevolking. Integendeel: de hoofdstad van een unie heeft bijna altijd de neiging regionale belangen te verwaarlozen en ondergeschikt te maken aan de belangen van de unie zelf. Deze geschiedenis is

een waarschuwing aan alle Europeanen om hun eigenheid en zelfstandigheid te bewaren, en om de verscheidenheid van Europa niet op te offeren aan die unie. (5)

* * *

Het verschijnsel dat een unie de leden opslokt en verstikt, vinden we voor het eerst in Mesopotamië (Irak en oostelijk Syrië). Hier kreeg een samenwerkingsverband van stadstaten rond 2300 v.C. steeds meer het karakter van een federatie. De hoofdstad Akkad baseerde zijn macht op verdragen met buurlanden, volgens welke Akkad in voorkomende gevallen als scheidsrechter zou optreden. Het begin leek dus onschuldig. Maar al gauw begon het systeem belangrijker te worden dan de leden. Het werd lidstaten verboden hun geschillen nog langer onderling op te lossen. Justitiële en militaire interventies brachten vervolgens de verdragspartners steeds meer onder gezag van de hoofdstad. Dit ging net zo lang door totdat alle belangrijke besluiten in Akkad werden genomen. Lokale besturen werden onder toezicht van rijksambtenaren geplaatst. Met de verplaatsing van de hoofdstad naar Ur (ca. 2100 v.C.) werden de lidstaten formeel opgeheven en een centraal bestuur ingevoerd. De eenwording was geen gelukkige. Opstanden zorgden ervoor dat er aan deze unie een einde kwam. (6)

Eenzelfde proces voltrok zich toen de stad Babylon de macht over Mesopotamië naar zich toe trok. De Babylonische koning Hammurabi (ca. 1795-1750 v.C) beloofde aan elke stadstaat in de regio afzonderlijk ze slechts onder zijn 'bescherming' te plaatsen en de plaatselijke autonomie en rechten te zullen respecteren. Nadat hij op deze manier heel Mesopotamië had verenigd, begon hij evenwel de traditionele bestuurders te vervangen door magistraten die in Babylon

waren benoemd en die onder voortdurend toezicht stonden van zijn ambtenaren. Ook hier leidde de eenwording tot onevenwichtige verhoudingen. Het belang van de hoofdstad werd steeds vooropgesteld, ten koste van de lokale bevolking. De unie kon niet rekenen op de loyaliteit van de inwoners en was daardoor een gemakkelijke prooi voor andere mogendheden. Het rijk dat vanuit de Syrische stad Assur ontstond, kon het gebied zonder veel weerstand overnemen. (7)

De ontwikkeling van dit Assyrische rijk (ca. 900-609 v.C.) verliep via dezelfde stadia. Eerst behielden contributiebetalende staten hun zelfbestuur en interne autonomie. De regering in de hoofdstad stelde inheemse edelen aan tot vicekoningen. Op deze manier werden de kosten van het bestuur laag te houden. Maar vanaf 745 v.C. werd het bestuur in het kader van een flinke gebiedsuitbreiding 'gemoderniseerd'. Assyrië werd een centraal geleide staat, de autonome regeringen vervangen door rijksambtenaren en hun koninklijke paleizen omgebouwd tot provinciekantoren. Hoewel de Assyriërs in de praktijk steeds een schrikbewind voerden, werd bij de annexatie van Mesopotamië in het Assyrische rijk toch verkondigd dat de inlijving diende tot "bevrijding" van de tot dan toe onafhankelijke Mesopotamische stadstaten. Ook dit rijk ging aan opstanden ten onder. (8)

In het machtsvacuüm kwam in 626 v.C. een tweede Babylonische rijk tot stand. De ontwikkeling daarvan verliep volgens het bekende stramien. Onder leiding van o.a. Nebukadnezar II (605-562 v.C.) werden de koninkrijken in de regio eerst tot vazalstaten gemaakt, enkel om later simpelweg te worden opgeheven en omgevormd tot provincies. Het tweede Babylonische rijk was maar een kort

leven beschoren, omdat het in 539 v.C. werd ingelijfd in het veel grotere Perzische rijk. (9)

Ook de Griekse stadstaten op de Ionische kust (tegenwoordig Turkije) kregen vanaf 547 v.C. pro-Perzische tirannen opgedrongen en werden verplicht tot het betalen van contributie aan het Perzische rijk. Een opstand (500-494 v.C.) hiertegen werd neergeslagen. De Perzische satraap (gouverneur) Pharnabazos II schafte in 393 v.C. alle Griekse zelfbestuur in de regio af. De Grieken in Europa waren tot nog toe buiten schot gebleven, maar zowel de Carthagers als de Perzen boden hun diensten aan als opperrechter over de Griekse stadstaten en het was de vraag hoe lang de Grieken eensgezind tegen deze verleiding weerstand zouden kunnen bieden. De eerste poging Griekenland in te lijven, liep stuk op het Griekse verzet bij Marathon, in 490 v.C. Sindsdien kraakte het Perzische rijk in zijn voegen. In 485-465 v.C. woedden er opstanden in Egypte en Babylon. In 479 v.C. eindigde een tweede poging Griekenland bij het rijk te voegen in een Perzische nederlaag tijdens de zeeslag bij Salamis. (10)

De stad Athene maakte van de gelegenheid gebruik om zijn gezag over de andere Griekse stadstaten te vestigen. De Atheners hanteerden het argument van democratisering om inmenging in andere stadstaten te rechtvaardigen. Ze beïnvloedden de politieke processen daar door het verlenen van financiële en politieke steun aan democratische leiders, en wisten zo steun te krijgen bij de onderklasse in die stadstaten. In het satirische toneelstuk "Vogels" vertelt Aristophanes (446-386 v.C.) hoe de bewoners van een autonome harmonische samenleving worden lastiggevallen door een Atheense gezant die – enkel om de macht van Athene als "beschermer van de democratie" ook in dit gebied te vestigen – ongevraagd een democratie komt installeren, nota bene in opdracht van een Atheens (!) volksbesluit. De

armste inwoners van de stadstaten werden daarnaast gepaaid met het vooruitzicht van een baan als roeier in de Atheense vloot, terwijl de last van de contributie op de bovenlaag werd afgewenteld. In staten die desondanks weerstand boden, voerde Athene militaire interventies uit om democratische leiders aan de macht te brengen, die allen bevriend waren met Athene. Al deze zogenaamd democraten bleken in de praktijk regelrechte stromannen van Athene en de van bovenaf opgelegde democratie was dan ook volkomen onecht: niet meer dan een dekmantel voor Atheens imperialisme. (11)

* * *

In Italië trok ondertussen Rome de macht naar zich toe. Deze stad was aan het eind van de zesde eeuw nog gewoon lid van een groep van dertig onafhankelijke Latijnse stadstaten, die samen de Latijnse Bond vormden. Aanvankelijk waren de lidstaten vrij om zelf rechtspraak, verkeer, handel, stadsbestuur en wetgeving te regelen. Maar zonder toestemming van Rome mochten ze geen defensieve maatregelen nemen. Dit zette de verhoudingen al snel ernstig onder druk. Om die spanning weg te nemen, beloofde Rome in het *Verdrag van Cassius* van 493 v.C. de partners voortaan als gelijken te behandelen en hun onafhankelijkheid te zullen respecteren. Desondanks bleef Rome op eigen gezag besluiten nemen, buiten de bondsraad om, en profileerde zich meer en meer als hoofdstad van een Latijnse unie. Officieel bleven de stadstaten vrije bondgenoten van Rome, op basis van gelijkheid (*foedus aequum*), maar Rome bepaalde het beleid en beschikte over de militaire macht van de lidstaten. Vanuit deze machtspositie bracht Rome via een steeds verder uitdijend netwerk van bondgenoten uiteindelijk heel Italië onder zijn controle. Wanneer volkeren

zich tegen inlijving verzetten, zoals bijvoorbeeld de Etrusken en de Umbriërs deden in de vierde eeuw v. Chr., werd er met hen overlegd over hun wensen op het gebied van staatsinrichting en burgerrechten. Ondertussen verloren ze wel degelijk de vrijheid om over hun eigen grondgebied te beslissen. Alleen de stadstaten in Zuid-Italië boden nog verzet en kregen daarbij hulp van de Griekse koning Pyrrhus, die aanbood het gezag van Rome over Italië te erkennen onder voorwaarde dat Rome de autonomie van de zuidelijke stadstaten zou garanderen. Rome weigerde en rekte de daarop volgende oorlog net zo lang tot Pyrrhus' financiële middelen uitgeput raakten en hij zijn hulp aan de onafhankelijkheidsbeweging moest staken. Hierna was Rome nog tientallen jaren bezig om ook de laatste verzetshaarden uit te schakelen. (12)

Rome ging steeds meer een leidende rol spelen en kende zichzelf het recht toe om in onderhandelingen met vreemde mogendheden, zoals de handelsgrootmacht Carthago, namens heel Italië te spreken. De verschillende Italische volken (Italiërs is de verzamelnaam voor de inwoners van het Italiaanse schiereiland in de oudheid) behielden intern zelfbestuur, maar waren nu allen ondergeschikt aan Rome en contractueel verplicht tot het leveren van manschappen voor de vele oorlogen die Rome voerde. Het waren bondgenoten in een volstrekt ongelijkwaardig verbond dat hen formeel bescherming opleverde, maar dat in werkelijkheid een hoge tol eiste, en alleen Rome steeds meer macht en aanzien bezorgde. De Carthaagse dreiging werd als argument gebruikt om de leidende positie van Rome te rechtvaardigen. Maar ook na de Punische Oorlogen bleef Rome de bondgenoten als onderdanen behandelen. Er was een interne Italische oorlog voor nodig om gelijke rechten te krijgen. Toch bleef ook het aantal senatoren uit bijvoorbeeld Zuid-Italië veel geringer dan uit het centrum. Vanaf 264 v.C.

heerste Rome onbetwist over heel Italië. Van de onderworpen volken waren vele tienduizenden letterlijk tot slaaf gemaakt. (13)

Na de nederlaag van Carthago in 202 v.C. en de vernietiging van die stad in 146 v.C., heerste Rome over een uitgestrekt maar dunbevolkt gebied rondom de westelijke Middellandse Zee. Rome begon nu zijn macht naar het oosten uit te breiden. Annexatie ging de administratieve vermogens van de Romeinse staat nog ver te boven, dus schakelde Rome buitenlandse leiders in om de Romeinse belangen te behartigen. Tijdens de Isthmische Spelen die in 196 v.C. in Korinthe werden gehouden, maakte de Romeinse consul Titus Quinctius Flaminius feestelijk bekend dat de senaat had besloten dat het Griekse volk zijn eigen bestuur zou mogen behouden. Hij verklaarde dat ze belastingvrij zouden zijn en naar hun eigen wetten en tradities zouden kunnen leven. De stadstaten hoefden geen contributie te betalen, maar geschenken en donaties werden door Rome nadrukkelijk wel geaccepteerd en uitgelegd als teken van goede wil. De Grieken haalden opgelucht adem en dankten Rome voor zijn inzicht en grootmoedigheid. (14)

De Griekse stadstaten stuurden vanaf nu gezanten naar Rome om te vragen om bemiddeling of militaire interventie. Want wie als eerste Rome als arbiter erkende, had de meeste kans op een gunstige beslissing. Spoedig liepen alle diplomatieke betrekkingen via Rome, en alle Griekse staten kwamen hun zaak voor de senaat in Rome bepleiten. Op verzoek van lokale medestanders deed die steeds vaker uitspraak in lokale aangelegenheden en in kwesties van economische aard. Zo verzamelde Rome de Griekse staten in een informele unie om zich heen. Kleinere koninkrijken sloten zich uit veiligheidsoverwegingen bij deze groeiende Romeinse vriendenkring aan. Het duurde niet lang, of Rome dwong

overal volgzaamheid af. De senaat stelde zich op als opperrechter over zowel medestanders als verslagen tegenstanders. Bondgenoten konden adviseren, voorstellen doen of wensen indienen, maar het was de senaat in Rome die besloot. Volksvertegenwoordigers klaagden dat de Griekse vrijheid, afgekondigd door Rome, een farce was geworden, nu Rome feitelijk de baas over hen speelde. (15)

Zoekend naar rechtvaardiging voor interventies, nam Rome vooral beslissingen die erop gericht waren de situatie in een land verder te ontregelen. In Judea, bijvoorbeeld, streden de gebroeders Hasmonaeus om de macht en beiden vroegen de Romeinse consul Pompeius om hulp. Deze ondersteunde de zwakste partij en ontketende daarmee bewust een burgeroorlog, die hem op zijn beurt weer de rechtvaardiging verschafte om de macht in Jeruzalem geheel over te nemen. Later werd Herodus Archelaos als onderkoning van Judea aangesteld, ook weer omdat de Romeinen wisten dat hij niet bekwaam was en na een tijdje vervangen zou moeten worden. Zo konden ze op instemming of tenminste berusting van de bevolking rekenen toen Archelaos eerst onder Romeins toezicht werd geplaatst en tenslotte werd vervangen door een Romeinse procurator. In Egypte riep Julius Caesar de twee troonpretendenten, Kleopatra VII en haar minderjarige broer Ptolemaios XIII, bij zich en bepaalde dat ze samen moesten regeren. Hij gaf opdracht de legers van elk te ontwapenen en liet drie legioenen achter om de orde te handhaven. Pothinus, de Egyptische eerste minister, doorzag dat Caesar het koningschap alleen ostentatief aan beide kinderen had gegeven om het volk gerust te stellen, wetende dat het volk zich niet tegen een koninklijk koppel zou verzetten, ook niet als dit door een impopulaire Romein was gearrangeerd. Maar Pothinus' inzicht werd niet gewaardeerd. Vanaf 47 v.C. regeerde Kleopatra alleen. Ze mocht op de troon

blijven, omdat ze als cliënt-koning waardevol kon zijn voor Rome. (16)

De hele Griekse wereld raakte zo sterk geïntegreerd in de Romeinse politiek en economie dat een bestuurlijke overname een haast onvermijdelijk gevolg was. Het werd duidelijk dat, hoeveel overleg de betrokken partijen ook hielden, de beslissing uiteindelijk enkel bij driehonderd senatoren in Rome lag. Via de tussenstap van onafhankelijkheid onder Rome als beschermende macht, werden alle gebieden geleidelijk aan tot de provincies gedegradeerd. Koning Mithridates VI van Pontos had al tientallen jaren gewaarschuwd tegen Rome. Hij wees er op dat Rome elke regering die haar niet van dienst was, als vijand beschouwde. Vijfentwintig jaar lang leidde Mithridates het Griekse verzet tegen Rome en bereikte als vrijheidsheld grote populariteit bij de meerderheid van de Griekse bevolking. Maar onder regeringsleiders en andere politici bleef hij vrijwel alleen staan, tot hij in 63 v.C. werd verslagen en liever zelfmoord pleegde dan zich door een Romeinse rechtbank te laten veroordelen. Egypte bleef het langst onafhankelijk, maar alleen omdat het gemakkelijker was geld te vragen dan het gebied te annexeren. (17)

In de nieuwe Romeinse provincies verloor de oude bestuurslaag alle feitelijke macht en kreeg een *praetor* het hoogste gezag (*imperium*) over ordehandhaving, rechtspraak en toezicht op het bestuur. Beroep tegen zijn besluiten was niet mogelijk. Van goed bestuur was geen sprake en evenmin van evenwichtige verhoudingen of inspraak. De oorspronkelijke inwoners werden onderworpen en ondergeschikt gemaakt aan Rome. Tien miljoen Carthagers, Galliërs, Hispaniërs, Grieken, Macedoniërs en Syriërs vulden de slavenmarkten, waar ze als beesten werden behandeld en verkocht werden als kettingslaaf. In slechts enkele generaties

tijd had Rome de totale macht over de beschaafde wereld naar zich toegetrokken, hetgeen de Griekse tijdgenoot en historicus Polybios ertoe bracht zich met verbazing af te vragen hoe het toch zover had kunnen komen. (18)

* * *

In de middeleeuwen probeerden de Duitse koningen als keizer van een herlevend Romeins rijk internationaal gezag uit te oefenen – de *'Renovatio Imperii Romani'*. Ze stuitten daarbij op veel lokaal en internationaal verzet. Toch breidden de keizers hun gezag uit en benoemden veelal Duitsers op belangrijke posten in Italië. Frederik Barbarossa eiste zelfs het recht de paus te benoemen. Zijn opvolger Hendrik VI ging nog veel verder. Hij maakte aanspraak op Tunis en Tripolis, probeerde over Frankrijk te heersen, en maakte plannen het Oost-Romeinse rijk te veroveren. Deze aanspraken wekten in heel Europa ergernis: “Wie heeft de Duitsers benoemd tot rechters over de volkeren?” vroeg de bisschop van Salisbury verontwaardigd. (19)

De steden in Noord-Italië verenigden zich tot de Lombardische Liga en versloegen het keizerlijk leger. De vrede van Konstanz gaf de steden in 1183 hun recht op eigen bestuur, wetgeving en rechtspraak terug. In 1278 leidde Rudolf I van Habsburg een ridderleger tegen Ottokar II van Bohemen (Tsjechië), die weigerde hem als koning te erkennen. Poolse ridders snelden Ottokar te hulp: “Bezwijk Bohemen, de ringmuur van Polen, dan strekken de onverzadigbare Duitsers hun hebberige handen ook naar Polen uit” (20) Onder de strijdkreet “Roma, Roma” vielen de Duitse ridders aan en behaalden de overwinning. Rudolf kende de veroverde gebieden toe aan zijn eigen familie en zo

kwamen de Habsburgers in het bezit van Oostenrijk en Wenen. (21)

Engeland werd in deze periode het slachtoffer van Europese eenwordingspolitiek. Op 14 oktober 1066 werd bij Hastings in het zuiden van Engeland één van de langstdurende en belangrijkste veldslagen uit de middeleeuwen uitgevochten. Harold Godwinson, de laatste door de Engelsen zelf gekozen koning, bood, bijgestaan door een leger van vrije boeren en herders, weerstand aan een internationale strijdmacht geleid door de hertog van Normandië. De overwinning van het continentale leger betekende het einde van de Engelse vrijheid. De Engelse baronnen verloren het recht zelf hun koning te kiezen. Omwille van de legitimiteit liet Willem van Normandië zich nog één keer door hen tot koning uitroepen. Voor zijn overlijden in 1087 wees hij echter één van zijn zoons als opvolger aan, zonder daarin de baronnen nog te kennen. In 1277 lijfde zijn nakomeling Edward I het Keltische Wales in, ondanks protesten van de inwoners. Pogingen alle tradities uit te roeien en Normandische wetten in te voeren, leidden tot een heftige opstand. Om het verzet te sussen, kregen de Welshmen zogenaamd hun eigen '*Prince of Wales*', in de gedaante van de kroonprins van Engeland. Het was niet meer dan de illusie van autonomie. In de *Union Act* van 1536 bepaalde koning Henry VII dat Wales en Engeland voortaan één rijk vormden. (22)

Halverwege de middeleeuwen keerde het tij. Op het continent gebruikte Rudolf van Habsburg zijn machtspositie om het bestuur over grote gebieden onder Habsburgs gezag te stellen, er een centrale rechtbank in te voeren en een vermogensbelasting van drie-en-een-half procent te heffen. In de steden Neuss, Colmar, Lübeck en Esslingen braken opstanden uit en in de daaropvolgende gevechten werden tientallen burchten verwoest. Vier weken na zijn dood in

1292 vormden acht Zwitserse kantons een eedgenootschap tegen de Habsburgers, het begin van de vrije Zwitserse republiek. Ook de Italiaanse stadstaten bleven zich tegen keizerlijk gezag verzetten. In Frankrijk redde ondertussen de jonge boerendochter Jeanne d'Arc (1412-1431) de Franse onafhankelijkheid tegen Londense overheersing en werd een nationale heldin. Londen had vanaf 1337 over grote delen van Frankrijk geregeerd, als gevolg dat het land gebukt gingen onder ongelijkwaardige verhoudingen en competentiestrijd. Het experiment had aangetoond dat internationale bestuurlijke verbintenissen vooral aanleiding gaven tot onvrede en spanningen. Na 1453 gingen Engeland en Frankrijk als onafhankelijke staten verder. Internationaal recht werd sindsdien steeds vaker vervangen door bilaterale afspraken en het universalisme maakte voor het eerst plaats voor een verdeling van Europa in nationale staten. In 1356 werd in Neurenberg en Metz de Gouden Bul aangenomen. Hierin werd vastgelegd dat de rijksdag, bestaande uit afgevaardigden van de steden, edelen en geestelijken, voortaan toestemming moest geven voor alle rijksbelastingen, rijkswetten en verdragen. De keurvorsten hadden het laatste woord inzake rechtspraak en de toekenning van munt- en tolrechten: (23)

“Wir bestimmen, daß der, welcher zum König der Römer gewählt worden ist, sogleich nach der Wahl, bevor er kraft der Reichsgewalt in irgendwelchen Angelegenheiten und Geschäften die Regierung ausübt, allen einzelnen Kurfürsten ... alle Privilegien, Urkunden, Rechte, Freiheiten und Schenkungen, Gewohnheiten und Würden ... durch Brief und Siegel bestätigen und ihnen nach der Kaiserkrönung all dieses erneuern soll”. (24)

De Habsburgers keerden zich tegen deze tendens en propageerden nog steeds het idee van een verenigde

christelijke wereld – onder Habsburgse leiding. Hun devies luidde A.E.I.O.U., wat staat voor *Austria Est Imperare Orbi Universo* ofwel *Alles Erdreich Ist Oesterreich Untertan*. De Gouden Bul had de rijkste en machtigste families, de Habsburgers en de Wittelsbachers, uitgesloten van het lidmaatschap van het kiescollege van het rijk. Maar door hun grote Europese macht en invloed waren met name de Habsburgers te sterk geworden om ze nog te kunnen passeren. Friedrich III van Habsburg regeerde als eerste Duitse keizer middels ordonnanties en keizerlijke agenten die hij vanuit Wenen over het rijk uitzond. Zijn zoon Maximiliaan van Oostenrijk voerde de strijd voor centralisatie en tegen het federalisme verder op. Hij voerde alsnog een *Reichskammergericht*, een centrale rechtbank in, ter bevordering van een ‘*ewiger Landfriede*’, en probeerde opnieuw een algemene rijksbelasting in te voeren. Ook werkte hij met kanselier Niklas Ziegler aan de eenheid van taal binnen het landsbestuur. (25)

Centralisatie van de macht stuitte overal in Europa op verzet, zoals in het geval van de Franse koning Lodewijk XI die zijn tegenstanders, verenigd in de *Ligue du Bien Public*, weliswaar versloeg, maar tegelijk hun *ius resistendi*, hun recht op weerstand, moest erkennen. In het machtsgebied van de Habsburgers zorgde tegenwerking van betrokkenen ervoor dat de centrale rechtbank niet kon functioneren, terwijl de invoering van een rijksbelasting door de rijksdag werd afgewezen. Koning Maximiliaan van Habsburg zelf werd in 1488 bij een oponthoud in Brugge veertien dagen lang door burgers gevangen gehouden en met de dood bedreigd tot hij toezegde hun autonomie te zullen respecteren. Maximiliaan stemde voor de vorm in met alle beperkingen van het centraal gezag, die hem door de steden en door de rijksdag werden opgelegd. Ondertussen voegde hij achtereenvolgens de Nederlanden, Spanje, Hongarije en Bohemen bij het

Habsburgse grondgebied. Het keizerlijk leger werd steeds meer misbruikt om de internationale belangen van de Habsburgers te dienen. Zijn idee was om eerst grote delen van Europa onder zijn leiding te verenigen alvorens alle macht bij zijn regering te centraliseren. In 1508 nam Maximiliaan in het Noord-Italiaanse Trente met toestemming van de paus de titel 'gekozen Rooms keizer' aan. Drieënhalf jaar later wilde deze zogenaamde 'laatste ridder van Europa' zelfs paus worden. (26)

* * *

In 1520 werd de kleinzoon van Maximiliaan in Aken gekroond tot koning Karel V. Om gekozen te worden, had hij moeten beloven alleen Duitse ambtenaren en Duitse soldaten toe te laten tot het Duitse Rijk. Bij zijn troonsbestijging beweerde Karel te geloven dat het goed was om de onderdanen rechten en privileges te geven. In werkelijkheid streefde hij naar een '*monarchia universalis*', waarin hij de opperrechter en ordebewaarder van Europa zou zijn. Behalve 'gekozen keizer' van het Heilige Roomse Rijk was Karel namelijk ook koning van Spanje, Sicilië en Napels, aartshertog van Oostenrijk, hertog van Bourgondië, Lotharingen, Brabant, Karinthië, Limburg, Luxemburg en Gelderland, graaf van Vlaanderen, Habsburg, Tirol en Artesië, paltsgraaf van Henegouwen, landgraaf van de Elzas, markgraaf van Burgau, graaf van Holland, Zeeland, Namen en Zutphen, heer van Friesland en Mechelen. Alles bij elkaar omvatten al zijn gebieden samen ongeveer veertig procent van de Europese bevolking. Frankrijk, de paus en de Italiaanse stadstaten vormden een anti-Habsburgse coalitie. Maar de keizerlijke macht bleek te groot en in 1527 werd Rome door keizerlijke troepen ingenomen en geplunderd. Ondertussen zwierven Spaanse conquistadores in Habsburgse dienst uit over de Amerika's. Zelfs Inca-leider